

PRILOZI POVIJESTI GRADIŠČANSKIH HRVATA

Povijest gradišćanskih Hrvata sve do pred nekoliko godina bila je relativno slabo zastupljena u hrvatskoj historiografiji. Od rijetkih pojedinačnih radova iz starijeg razdoblja valja istaknuti rad Ivana Esiha,¹ mnogo puta spominjanu i citiranu knjižicu Mate Ujevića,² te manje priloge Rudolfa Horvata,³ Milovana Gavazzija,⁴ Stjepana Ivšića,⁵ i drugih.

U ovom prikazu riječ je o novijim priložima povijesti gradišćanskih Hrvata.

Takav je, pisan doduše nešto ranije, i rad Ivana Dobrovića, Hrvata iz Gradišća, učitelja, koji je u izdanju Hrvatskoga nakladnog društva u Beču 1955. tiskao knjižicu pod naslovom »Naši Hrvati u dobi reformacije i prva stoljeta u novoj domovini«.⁶

Bez velikih znanstvenih pretenzija, Dobrovićeva knjiga, namijenjena širokom krugu gradišćanske čitalačke publike, iznosi neke probleme koje historiografija tada još nije bila u potpunosti osvijetlila: datiranje vremena doseljenja iz Hrvatske, reformacije i njezina utjecaja na Hrvate u zapadnoj Ugarskoj, položaja Hrvata u prvim stoljećima nakon doseljenja u novu domovinu.

U spomenutu radu autor analizira društveno-gospodarske odnose u zapadnoj Ugarskoj u vrijeme naseljavanja Hrvata, posebice zemljišne odnose u okviru kojih su se određivali i odnosi između feudalaca i hrvatskih kmetova. Koristeći se podacima kanoničkih vizitacija, Dobrović je utvrdio da su 1544. s prvim hrvatskim iseljenicima došli i njihovi duhovnici. Usporedo s naseljavanjem započelo je širenje protestantizma, najprije u Šopronu (1524), zatim Kisegu (1531), te u Željeznu (1532). Na širenje protestantizma osobito je utjecao vjerski mir u Augsburgu 1555; njime ohrabreni stanovnici Šoprona odjeljuju se od rimske crkve. S tim u vezi autor iznosi podatak da je Johann Weisspriach, založni gospodar željezanske gospoštije 1556. doveo prvog protestantskog pastora, Jurja Eggera. Za vladavine Maksimilijana II, naklonjenog protestantizmu, Weisspriach je 1568. iz Regensburga pozvao Stjepana Konzula Istranina u Željezno da u toj pokrajini predobije Hrvate za protestantizam.

Dobrović u prikazu društvenih prilika u to vrijeme među Hrvatima zastupa misao da je protestantizam Hrvatima u zapadnoj Ugarskoj bio nametnut od njihovih zemljišnih gospodara. Hrvati su se neprekidno borili protiv »novog nauka«, štoviše, uspjelo im je od Ferdinanda I ishoditi povlasticu prema kojoj su imali pravo sami birati katoličke svećenike. Dobrović ističe da je »ovom povlasticom našla reformacija pri Hrvatima zatvorena vrata«.

¹ I. Esih, Gradišćanski Hrvati, Napredak Kalendar, Zagreb 1933.

² M. Ujević, Gradišćanski Hrvati, Zagreb 1934.

³ R. Horvat, Gradišćanski Hrvati, Danica, 1933.

⁴ M. Gavazzi, Stara hrvatska baština u narodnom blagu Gradišćanskih Hrvata, Napredak Kalendar, Zagreb 1936.

⁵ S. Ivšić, Hrvatska dijaspora u 16. vijeku, Ljetopis JAZU 50, 1937, 99—102.

⁶ I. Dobrović, Naši Hrvati u dobi reformacije i prva stoljeta u novoj dovoj domovini. Hrvatsko nakladno društvo, Beč 1955.

Postavljajući u zaključku knjige pitanje jesu li Hrvati u to vrijeme bili protestanti, Dobrović daje odgovor da hrvatska povijest ni književnost ne poznaje ni jedan slučaj pristajanja uz protestantizam. Ovu misao ne možemo u potpunosti usvojiti, jer je, uostalom, kao i u drugim južnoslavenskim zemljama, i u zapadnoj Ugarskoj početkom XVI stoljeća bilo pristaša i simpatizera protestantizma. Protestantska reformacija bila je od početka sklona narodnom jeziku, pa je nužno morala odigrati stanovitu ulogu i u stvaranju književnosti gradišćanskih Hrvata, premda to nije dovelo do šireg protestantskog pokreta. Daljnja znanstvena istraživanja dala su nove podatke koji pokazuju da je i u redovima gradišćanskih Hrvata bilo protestanata i da su oni pridonijeli stvaranju protestantske književnosti.

Unatoč svim nedostacima, vrijednost je ove knjige ponajprije u podacima koji mogu pomoći u povijesnom istraživanju protestantskoga razdoblja povijesti gradišćanskih Hrvata.

U *Časopisu za zgodovino in narodopisje*,⁷ dva su autora iznijela nove važne podatke za povijest hrvatske crkvene poezije u gradišćanskih Hrvata.

Marijan Smolik, »Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609 i 1611«, opisao je dvije, do tada gotovo nepoznate pjesmarice hrvatskog protestantskog svećenika iz Gradišća, Grgura Mekinića. Smolik iscrpno iznosi zanimljive podatke iz kojih saznajemo da su spomenute pjesmarice pronađene sasvim slučajno. Naime, njihov je postanak otkrio Janez Anton Dolničar, jedan od utemeljitelja sjemenišne knjižnice u Ljubljani. Još u početku XVIII st. dospjela je u ljubljansku knjižnicu knjiga u koju su bile uvezane ove dvije pjesmarice. Sve do g. 1962 (!) nitko tu knjigu nije primijetio, ocijenio ili popisao, premda je bila navedena u knjižničkom katalogu. Tek popis gradiva za teološku ocjenu stare slovenske crkvene poezije, bio je povod za otkriće tih dviju, vjerojatno najstarijih hrvatskih tiskanih crkvenih pjesmarica.⁸

Objašnjavajući Mekinićevu djelatnost, Smolik navodi da je on kao primas protestantske crkvene općine na mađarskom području među gradišćanskim Hrvatima htio voditi i poučavati svoje vjernike u protestantizmu. »Vsebina in razvrstitev pesmi v obeh pesmaricah nedvomno izpričujeta, da gre za protestantski pesmarici, ki po velikosti spadata med najobsežnejše zbirke drugih narodov te vrste...«⁹

Obje su pjesmarice posvećene zavjetniku gradišćanskih protestanata, Nikoli Zrinskom († 1625). U prvoj posveti Mekinić ovim riječima opravdava tiskanje svoje prve pjesmarice: »Vsemogući i vekivečni Bog, zmožni i milostiu Gospodine, u sadašnjem posljednjem vrimenu svoju svetu rič iz milosti pre obilno po vsem okruglom svitu glasi, ne samo u prodikah, nego jošće u lipo sprauljenih pesnah, u kom su vnogi narodi obilni i kruto bogati, a pri nas Hervatih je tih velik manjkamenat...«¹⁰

U prvoj pjesmarici tiskano je 160 pjesama u dva stupca na 216 stranica, u drugoj je 141 pjesma na 266 stranica. Od 38 protestantskih pjesama, koje himnolozi

⁷ Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova Vrsta 5 (XI), 1969, 246—295.

⁸ Naslov prve pjesmarice: »DUŠEVNE PESNE, PSALMI TER HVALE UZDANJA DJAČ/KE, OD BOGABOJEČIH UČENIH MUŽI — v nimskom i nikoliko v ugers/kom jaziku sprauene, a sada /pak v hervatcki jazik/ preobernute po /Gerguru PYTHIRAEU-SU aliti hervatce/ki Mekiniću pri S. Križi (kol Šoprona Pleba/nušu). ŠTAM pane PRI S. KRIŽI po /Imre Farkašu u letu Kristuševom/ 1609«.

Naslov druge pjesmarice: »DRUGE KNJIGE /DUŠEVNIH/PESAN, PSALMOV, /Himnušev, ter hvale vzdanja djačak/ vzetih iz S. Pisma, iz zgovora S. O-/tac, iz molitau mudrih knjižnikov, /lipo sprauene i popisane (po) GERGURU PYTHIRAEUS-(su), aliti hervatcki Mekiniću, pri S. Križi kol Šoprona (Plebanušu). Stampane PRI S. KRI-(ži), kako perve, tako i ove, na vlašćem (strošku Autora, po Imre Far-/kašu, u letu Kristuše-/vom 1611«. (Usp. M. Smolik, n. dj., 247)

⁹ Smolik, n. dj., 271.

¹⁰ Smolik, n. dj., 262.

pripisuju Lutherovu autorstvu, između njih, Mekinić je u prvoj pjesmarici preveo na hrvatski jezik čak 28 pjesama. Prema Smolikovu zaključku, ova činjenica potvrđuje sud da se radi o protestantskoj pjesmarici.

Drugi autor, Ivan Škafar, u istom je časopisu objelodanio zanimljivu raspravu pod naslovom »Grgur Mekinić Pythireaus, hrvatski protestantski pisatelj in začetki slovstva pri gradišćanskim Hrvatih«. ¹¹ Težište je ove rasprave na otkrivanju ličnosti samoga Mekinića, njegove vjerske i književne djelatnosti. Analizirajući u tom smislu njegov cjelokupni rad, Škafar je pravilno zaključio da je »z njim zdaj stopila v vrsto protestantskih piscev nova, doslej neznana osebnost«. ¹² Ova se osobitost očituje najprije u neobičnom imenu Pythireaus. Škafar je mišljenja da se iza toga imena skriva hrvatsko prezime Mekinić, jer je u to vrijeme bilo uobičajeno da protestantski svećenici pripisuju svom prezimenu grčki ili latinski nadimak (priimak), logično je, dakle, da se za tim običajem poveo i Mekinić. Škafar nas u raspravi zatim upoznaje s nizom podataka iz Mekinićeva života i rada. Saznajemo da je 1596. bio »službenik božje besede« u Svetom Križu (Keresturu) kod Šoprona, gdje je ostao do smrti, 1617. Taj kraj spadao je Nádasdyjevoj grofoviji.

Knjiga Martina Meršića mlađeg, »Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati«, pojavila se 1972. u nas u izdanju Čakavskog sabora (Biblioteka za gradišćanske Hrvate). ¹³ Inače poznat kao dugogodišnji istraživač povijesti svojih sunarodnjaka, Meršić u najnovijem radu iznosi pregled početaka književnosti u gradišćanskim Hrvatima nakon doseljenja (5—36), te popis znamenitih i zaslužnih gradišćanskih Hrvata (37—107).

Meršić smatra da je selidba u XVI st. podijelila povijest, a osobito književnost gradišćanskih Hrvata u dva dijela: staru književnost, dopremljenu iz Hrvatske, dođuše vrlo malo sačuvanu, i novu, stvaranu nakon doseljenja.

Autor nas dalje u knjizi upoznaje s najstarijim rukopisnim dokumentom gradišćanske književnosti u novoj domovini. Nalazi se u »Klimpuškom misalu« koji se čuva u đurskom biskupskom arhivu. Tiskan je 1501. u Ostrogonu, a 1504. dospio je u posjed klimpuške župe. Na kraju tog »Klimpuškog misala«, 1564, zabilježio je na prazne stranice župnik iz Jastrebarskog, Juraj Vuković, ćirilicom »Očenaš« i jednu uskrsnu pjesmu na hrvatskom jeziku. Prema autoru, ovaj tekst je dokazom da su hrvatski duhovnici bogoslužbu vršili na crkvenoslavenskom jeziku. Čini se da je ova uskrsna pjesma imala uzor u staroj čakavskoj i kajkavskoj literaturi, jer u početku nisu još bile prekinute veze s domovinom, tek kasnije, prekidom tih veza, počinje samostalno književno stvaranje u gradišćanskim Hrvatima.

Meršić iznosi podatke o prvoj tiskanoj knjizi na hrvatskom jeziku koja je bila poznata gradišćanskim Hrvatima. To je »Katechismus« od Antuna Dalmatina i Stjepana Konzula Istranina (1554). Jedan primjerak ove knjige čuva se u knjižnici luteranske crkvene općine u Šopronu.

Autor zatim opisuje pojavu drugih dviju protestantskih knjiga na hrvatskom jeziku namijenjenih gradišćanskim Hrvatima. Riječ je o dvije knjige postilla (pro-dika) od würtemberškog profesora Ivana Brencija, a preveli su ih također Dalmatin i Istranin.

Obrađujući razdoblje protestantske književnosti, Meršić dakako nije izbjegao pojavu Mekinićevih pjesmarica. Mišljenja je da su Mekinićeve pjesmarice najstarije zbirke crkvenih pjesama uopće; dokazom je činjenica da je prvu zbirku crkvenih

¹¹ Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova Vrsta 5 (XI), 1969, 273—295.

¹² Škafar, n. dj., 273.

¹³ M. Meršić mlađi, Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati. Čakavski sabor, 1972.

pjesama u Hrvatskoj izdao Nikola Krajačević pod naslovom »Molitvene knyisicze«, a očuvane su tek u drugom izdanju iz g. 1640. Prema autorovoj ocjeni, sadržaj pjesama je katolički, a ne protestantski, jer se protestanti u početku širenja nove vjere nisu bili mnogo odvojili od katolika, pa su se poglavito katolici služili Mekinićevim pjesmaricama.

Drugi dio knjige čine podaci o gradišćanskim Hrvatima — istaknutim osobama iz kulturnog i znanstvenog života. Abecednim redom obuhvaćeni su osnovni bio-bibliografski podaci i ocjene o radu za oko 140 osoba. Tako je na jednom mjestu, uz popis nosilaca kulturno-znanstvenog stvaranja u gradišćanskim Hrvatima, dobiven barem osnovni uvid u sadržaje toga opusa.

U rezimeu svoga referata »Die Kroatensiedlung zwischen der Raab und der Thaya«,¹⁴ što ga je podnio na simpoziju »Mogersdorf« 1970. u Mogersdorfu (Gradišće), Josef Breu govori o hrvatskim naseobinama na području između rijeka Raabe i Thaye (današnje Gradišće), zatim u zapadnoj Mađarskoj, istočnim krajevima Donje Austrije i Moravskoj, koja područja su naselili hrvatski seljaci u XVI st. Autor ističe Vlahe kao poseban element, naseljen u južnom Gradišću.

Prikazujući etničku podijeljenost u predhrvatskom vremenu, obilježio je granice hrvatske kolonizacije, dajući uz to i tipologiju hrvatskih naselja. Prikazao je fazu prilagođavanja doseljenika novom životnom i prostornom okolišu, faze nacionalne asimilacije u pojedinim jezičnim otocima, pokazavši na kraju referata »da su današnja hrvatska naselja u Gradišću i nekolicina sela u susjednoj zapadnoj Mađarskoj samo mali ostatak nekadašnjeg velikog hrvatskog 'arhipelaga'«. ¹⁵

Za ocjenu književnosti i jezika, a time i povijesti gradišćanskih Hrvata, važan je referat Lászla Hadrovicsa »Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert«. ¹⁶

Polazeći od poznatih podataka o naseljavanju u krajeve današnje Austrije, autor iznosi činjenicu prema kojoj su doseljeni Hrvati bili pretežno čakavci. Kako je u staroj domovini postojala tradicija čakavskog dijalekta, to su Hrvati u novoj domovini razvili čakavštinu u posebni regionalni književni jezik, koji je svoju osobitost sačuvao i onda, kad je u Hrvatskoj bio već uvelike u upotrebi jedinstveni književni jezik. Autor zatim daje pregled početaka književnoga stvaranja u gradišćanskim Hrvatima. Pri tom navodi već poznata protestantska djela (Postila iz 1568. i Mekinićeve pjesmarice iz 1609. i 1611).

Da je hrvatski jezik osim u crkvi bio u upotrebi u svakidašnjem životu, dokazom je postojanje zanimljivog dokumenta, koji autor opisuje. Riječ je o Sudbenom zapisniku iz Velikog Borištofa, nastalom g. 1625, a sačuvanom na žalost u nepotpunom obliku. Govori o spornoj kupovini vina. Sadrži u potpunosti iskaze svjedoka, međutim nedostaje kraj presude. Jezik ovoga dokumenta nije jedinstven, osnovna podloga je čakavština, pomiješana sa slovenskim elementima.

Daljnja literatura, po mišljenju autora katolička, bilježi prvu knjigu u XVIII st. tek 30-tih godina. To je »Horvaczko Evangyelye«, tiskano 1732. u Györu. Knjiga je do kratka vremena bila nepoznata, autor ju je otkrio g. 1971. u mađarskoj

¹⁴ J. Breu, Die Kroatensiedlung zwischen der Raab und der Thaya. Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1970. Eisenstadt 1973, 23—25. (Ovaj referat dio je knjige istog autora »Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschließenden Gebieten«, Wien 1970.).

¹⁵ Breu, n. dj., 23.

¹⁶ L. Hadrovics, Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1970, Eisenstadt 1973, 25—33. Od istog autora je i knjiga »Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert«, Akadémiai Kiadó, Budapest 1974, 565.

Nacionalnoj biblioteci u Budimpešti. Zanimljiva je filozofima: jezik i gramatika pokazuju s jedne strane naslanjanje na rane hrvatske oblike, osobito u prijedlozima, glagolskim spreznjima, oblicima aorista i imperfekta, dok s druge strane pokazuje opadajuće obilježje lokalnog govora u fonetici, osobito u prijelazu glasa *l* u *v* i glasa *j* u *dj*. U kasnijim izdanjima doživio je ovaj tekst bitne promjene.

Slijedeće knjige koje autor navodi iz XVIII st. jesu početnica »Hrvatszki Sslabikar« (1746) (nije se sačuvao), »Katechismus« (1747), »Duhovni vertlyacz« (1753), »Hisa zlata« (1754), »Csetveroversztni duhovni persztan« (1763), itd.

Iz XIX st. Hadrovics opisuje prvi kalendar pod naslovom »Vesela zimskoga časa rasprudjenja« (1860), zatim iste godine hrvatsko-njemačku početnicu »Slabikar aliti jimen-knjiz'lica«. Iz relativno bogate crkvene književnosti u XIX st., autor ističe župnika Josefa Ficka i njegove dvije biblijske knjige: »Kratok pregled Szta-roga zakona« i »Kratok pregled Novoga zakona« (1824). Jezik, kojim su se služili pisci opisanog doba, sačuvao je mnoštvo starih oblika, ali je preuzeo mnoge njemačke i mađarske elemente, dok se sadašnji gradišćanski hrvatski jezik kreće u pravcu ujednačavanja s hrvatskim književnim jezikom, u kojemu će se lokalne jezične tradicije sačuvati kao ugodni stilski elementi.

Kao jedan od najznačajnijih rezultata suradnje posljednjih godina između Hrvatske i Gradišća izašao je almanah »Gradišćanski Hrvati«.¹⁷ U nekoliko tematskih cjelina prikazani su gotovo svi vidovi kulturnog života Hrvata u Gradišću.

Tako je cjelina, pod naslovom »Svjedočanstva«,¹⁸ obuhvatila putopise trojice znanstvenih radnika iz Hrvatske, koji su još u prošlom stoljeću kao slučajni namjernici »otkrili« Hrvate u zapadnoj Ugarskoj. Bili su to Fran Kurelac,¹⁹ Franjo Kuhač,²⁰ i Ivan Milčetić.²¹ Imajući u vidu povijesnu vrijednost spomenutih putopisa, uredništvo almanaha objavilo ih je u izvornom obliku.

Putopisne bilješke ove trojice znanstvenih radnika daju živu sliku narodnog života i običaja Hrvata u zapadnoj Ugarskoj. O njima u svojim dojmovima Kurelac kaže: »Prem da je tomu svoja dva tri vjeka, da su se od nas izselili, još im Hrvatsko srce nije umrlo; iz pjesam ugledat se može, kako im jezik ostao čist, pored vsega drugovanja i komešanja s drugim plemení. Oni nisu na kupu kako Slovaci, niti, što bi se reklo, nalog naroda; nu ako i jesu bez medje i kotara razsuti i razhitani, ipak ih neki moralni obruč opasao [...]«²²

Kuhačeve putopisne bilješke, pored etnografskih podataka sadrže vrijedne notne zapise narodnih pjesama, a iz Milčetićeva putopisa možemo doznati podatke i o slovačkim Hrvatima.

U prvome dijelu almanaha nalazimo članke i rasprave o novijoj povijesti i problemima suvremenih pravaca kulturnog života u gradišćanskim Hrvatima. Ovdje valja spomenuti Ivana (Lava) Sučića (iz Trajštofa) i njegov članak (nacrt) »Dijalekti i književnost Gradišćanskih Hrvata«²³ u kojemu je autor zaključio »da se gradi-

¹⁷ Gradišćanski Hrvati (zbornik, urednici M. Valentić i Z. Črnja). Čakavski sabor 1973, 340.

¹⁸ N. dj., 205—295.

¹⁹ F. Kurelac, Iz mojega života i putovanja po Ugrskih Hrvatih. (Pretiskano iz »Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka po župah Šopronjskoj, Mošonskoj i Željeznoj na Ugrih«, Zagreb 1871, u n. dj. 207—233.)

²⁰ F. Kuhač, Među ugarskim Hrvatí — putopisna crta. (Pretiskano iz *Vienca*, 1878, u n. dj., 233—269.)

²¹ I. Milčetić, Među Hrvatima Donje Austrije i zapadne Ugarske. (Pretiskano iz *Vienca*, 1898, u n. dj., 269—295.)

²² Kurelac, n. dj., 214.

²³ [I. L.] Sučić, n. dj., 91—97.

šćansko pjesništvo ne može pribrojiti dijalektalnom pjesništvu u strogom smislu. Ono je dio gradišćanske književnosti, pisane na nekoj vrsti standardnog jezika, kojega je temelj čakavština i koji se želi približiti hrvatskom književnom jeziku.«²⁴

Ivan Brabec je u almanahu tiskao raspravu »Hrvatski govori u Gradišću«.²⁵ Autor je Hrvate u današnjem Gradišću geografski podijelio u pet skupina: Hace (oko Nežiderskog jezera), Poljance (kotar Željezno), Dolince (kotar Gornja Pulja), Vlahe (kotar Borta) i Štoje (kotar Novi Grad). Nakon popisa sela u kojima obitavaju Hrvati, Brabec je ukratko iznio i karakteristike njihova govora (čakavskog i štokavskog). Posebnu pažnju obratio je refleksu jata, dvoglasima, naglascima, vrstama riječi, uspoređujući ih s takvim i sličnim govorima u Hrvatskoj. Obuhvaćajući hrvatske govore u Gradišću, osvrnuo se i na govore slovačkih Hrvata, posebice u selima oko Bratislave, u kojima je sličnost njihova jezika s jezikom hatskih Hrvata (u Gradišću) najveća.

Na kraju rasprave Brabec je stanovitu pažnju obratio utjecajima njemačkog i mađarskog jezika na jezik gradišćanskih Hrvata. S tim u vezi istakao je da je Gradišće novija politička tvorevina, nastala tek poslije prvog svjetskog rata. Gradišće je dakle samo ostatak nekad iseljene Hrvatske koja je sezala sve do Beča, pa i dalje. Isto tako, kad je riječ o jeziku, treba prekoračiti austrijsko-mađarsku granicu, jer su poslije stvaranja pokrajine Gradišća mnoga sela koja nastavaju Hrvati ostala u Mađarskoj, gdje su prilike za očuvanje narodnosti, a time i jezika, bile povoljnije nego u Austriji. Kad je pak riječ o utjecaju njemačkog jezika, onda se, po mišljenju autora, ne radi o utjecaju njemačkog književnog jezika, nego o donjo-austrijskom i štajerskom narječju. Naime, u vrijeme kad su Hrvati naseljavali te krajeve, književnog njemačkog jezika, kakav danas poznajemo, nije ni bilo. Danas je teško odrediti granicu između njemačkog i hrvatskog u ovim krajevima uopće; tako je i s rječnikom, pa djeci, koja od prvih godina u školi uče njemački, ostaju osobine hrvatske fonetike.

Zanimljiv članak pod naslovom »Gradišćanski Hrvati između jučer i sutra« objavio je Nikola Benčić (iz Željeznog).²⁶ Iz samog naslova uočljivo je da je težište članka na bitnim pitanjima kulturnih problema današnjice. Realno ocjenjujući stoljetno prisustvo Hrvata na tuđem teritoriju, utjecaj tradicije i nacionalne svijesti koju su od početka razvijali svećenici i učitelji, Benčić ističe da su na taj način stvoreni solidni temelji gradišćanskog kulturnog života. Ovi temelji, međutim, ozbiljno su poljuljani posljednjih desetljeća jer se samostalna kultura gradišćanskih Hrvata sve više povlači pred masovnom kulturom. Autor ističe da je sustavno kulturno osvješćivanje Hrvata započelo u drugoj polovici XIX st. prvim kalendarom (1864); njime je signaliziran početak svjetovne izdavačke djelatnosti, koja je proširivana tiskanjem knjiga, udžbenika i napokon novina 1910. godine. Ovu plodnu kulturnu djelatnost prekinulo je razgraničenje 1921. kada je velik dio sela pripao susjednoj Austriji. Ipak i u novoj mladoj državi Austriji Hrvati se pokušavaju probiti i u politici. Bilježimo tako pokušaj osnivanja vlastite »Hrvatske stranke« (1922), koja bi politički čuvala obilježja hrvatske kulture. Najznačajniji uspjeh na ovome polju postignut je osnivanjem Hrvatskog kulturnog društva (1929). Njegova pravila koncentrirala su se na održavanje, osiguranje i jačanje hrvatske narodne manjine u Austriji. Kao posebno poglavlje autor je izdvojio problem školstva. Dajući pregled stanja u školstvu od prvih početaka, ukazao je na stanje u školama u Gradišću danas, potkrepljujući sve to statističkim podacima za školsku god. 1970/71, na osnovu kojih u Gradišću ima 265 osnovnih škola s 24.785 djece, od čega 1963 hrvatske djece. Dvojezična nastava vrši se u 41 općini. Glavnih

²⁴ Sučić, n. dj., 94.

²⁵ Brabec, n. dj., 61—91.

škola ima ukupno 43 u Gradišću s 2063 djece, hrvatske djece 923. Hrvatski jezik predaje se kao slobodan predmet u pet škola. Srednjih je škola ukupno 8, djece 3389, Hrvata 225. Hrvatski jezik predaje se kao slobodan predmet, tjedno 2 sata u višim razredima, jedino se u gimnaziji u Gornjim Šibicama hrvatski jezik uči od prvog razreda, tri sata tjedno. Ostale stručne škole nemaju nastave na hrvatskom jeziku. Na Pedagoškoj akademiji u Željeznom, koja ima 191 studenta, od cega 25 Hrvata, predaje se metodika i didaktika hrvatskog jezika.²⁷

Na kraju članka Benčić je dao osvrt na današnji pravni položaj Hrvata u Gradišću.

Felix Tobler (iz Beča), objavio je prilog »Buna hrvatskih seljaka u Filežu 1671—1673«,²⁸ u kojemu je prikazao posljedice zrinsko-frankopanske urote iz g. 1671. na području danšnjeg mjesta Fileža u Gradišću koje je u to vrijeme pripadalo gosposhtiji Kerestur.

Povod za filešku bunu bio je oduzimanje stanovništvu nekih starih privilegija od strane gospodara Fileža. Kako spor između zemljovlasnika i hrvatskih seljaka nije bilo moguće riješiti dogovorom, seljaci su 1671. poslali kralju Leopoldu I memorandum u kojem su molili potvrdu svojih privilegija. Premda je kralj nalogom iz 1672. riješio spor u korist fileških seljaka, zemljišni gospodar, ne obazirući se na nj, i dalje je ubirao nepravedne daće, što je na kraju dovelo do otvorene pobune seljaka, tok koje autor zatim ukratko opisuje. Fileškom bunom bila je prisijena baviti se i Ugarska komora pokušavajući 1673. ishoditi rješenje spora. Proces je konačno povoljno riješen iste godine ugovorom koji je Ugarska komora sklopila s hrvatskim velikašem, grofom Draškovićem, o otkupljenju fileških podanika.

Kako iz kasnijih vremena nisu poznate tužbe fileških seljaka, autor zaključuje da su seljaci plaćali grofu Draškoviću stare daće i rabote.

Ovaj prilog pokazuje kako bi »širje studije o odnosu zemljovlasnika i njevi podanikov na području današnjega Gradišća sigurno otkrile još dosta interesantnih detaljev o historiji ovoga teritorija s kim je usko povezan i hrvatski seljak Gradišća«. ²⁹

Za ocjenu današnjeg nacionalnog položaja gradišćanskih Hrvata vrijedan je prilog Ivana Müllera (iz Željeznog) »Nacionalno stanje Gradišćanskih Hrvatov«. ³⁰ Na temelju statističkih podataka iz popisa stanovništva u razdoblju 1923—71, autor prati kretanje hrvatskog stanovništva u selima u kojima ono predstavlja većinu i uklapa brojčane pokazatelje u sadašnji trenutak nacionalnog položaja Hrvata u Austriji.

Značajan prilog o novijoj povijesti gradišćanskih Hrvata dao je Mirko Valentić, »Novija povijest Gradišćanskih Hrvata«. ³¹ Kako je autor za sad još uvijek jedini povjesničar iz Hrvatske koji se sustavno bavi prošlošću gradišćanskih Hrvata, spomenuti prilog predstavlja nastavak već započetih istraživanja, ali i sintezu najbitnijeg iz prethodnih, već objavljenih radova iz ove problematike. ³²

Težište rada autor stavlja na kulturno-političku djelatnost Hrvata u XX st, iz koje izdvaja pojavu prvih novina na hrvatskom jeziku. Bile su to »Naše novine«

²⁶ Benčić, n. dj., 41—61.

²⁷ Benčić, n. dj., 55.

²⁸ Tobler, n. dj., 149—157.

²⁹ Tobler, n. dj., 156.

³⁰ Müller, n. dj., 297—307.

³¹ Valentić, n. dj., 15—41.

³² M. Valentić, Gradišćanski Hrvati od XVI st. do danas, Zagreb 1970, 126 i prilozi. Od istog autora: »Die burgenländischen Kroaten vom 16. Jahrhundert bis heute«, Eisenstadt 1972, 134.

(1910), zadaća kojih je bila širenje ideja narodnog pokreta. Pisana riječ postala je na taj način sredstvo borbe za političko priznanje Hrvata, u kojoj sudionici baš putem novina postaju seljaci i »preuzimaju na sebe onu ulogu što ju je građanska klasa imala u mađarskom i austrijskom narodnom pokretu. Hrvatski će seljaci tek od 1910. sa svećenstvom i učiteljima, kao svojom inteligencijom, formirati svjesnu nacionalnu zajednicu, koju danas nazivamo imenom Gradišćanski Hrvati.«³³ Od 1921. život gradišćanskih Hrvata vezan je za Austriju. U novim uvjetima oni započinju ponovo političko i kulturno organiziranje, opet putem hrvatskog novinstva. 1922. pokreću »Hrvatske novine« koje okupljaju staru i novu generaciju intelektualaca. Osvrćući se na plodnu novinsku djelatnost, Valentić analizira bitne komponente sadržaja »Hrvatskih novina« koje su izlazile sve do početka drugog svjetskog rata, zatim glasilo Socijaldemokratske stranke »Naš glas« i prve stranačke novine gradišćanskih Hrvata »Hrvatske kršćanske novine«. U posebnu poglavlju dao je analitičku ocjenu razvoja školstva u Gradišću. Pri tom je opisao borbu koju su Hrvati vodili za obranu vjerskozakonskih škola koje su činile stup jezične i kulturne autonomije.

Drugi dio priloga autor je posvetio povijesti gradišćanskih Hrvata od kraja drugog svjetskog rata do današnjih dana; u njemu je iznio glavne probleme kulture, jezika, društvenog okupljanja i novinstva.

Na kraju ovoga prikaza valja spomenuti i dvije bibliografije radova o gradišćanskim Hrvatima.

Prva je »Literatura o Hrvatima u Gradišću, Donjoj Austriji i Slovačkoj«, autor koje je Mirko Valentić.³⁴ Drugu, pod naslovom »Izbor iz bibliografije radova o Gradišćanskim Hrvatima« sastavio je Dragutin Pavličević,³⁵

Božena Vranješ

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, RADNI SLOJEVI ZAGREBA OD 1918. DO 1931. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1973, 424.

Knjiga Mire Kolar-Dimitrijević govori o razvitku, strukturi i položaju radnog stanovništva Zagreba u prvoj polovini međuratnog razdoblja, od stvaranja jugoslavenske države do velike krize 1931. Bitni sadržaj svojih razmatranja autorica je u uvodu ocrkala ovim riječima: »[...]u ovoj sam knjizi pokušala istražiti Zagreb kapitalističkog vremena u doba njegova punog cvata i najuspješnijeg razvoja. U to je vrijeme u Zagrebu zaposlena četvrtina radništva čitave Hrvatske, što također govori o velikoj privrednoj ulozi Zagreba u tom periodu. Međutim, radno stanovništvo Zagreba, odnosno najamni slojevi grada, nisu od privrednog cvata grada imali puno koristi [...] sve veće društvene suprotnosti među stanovništvom grada Zagreba, neopisiva bijeda radnoga najamnog stanovništva s jedne strane i porast neradnog, rentijerskog sloja s druge bile su posljedica gospodarske strukture predratne Jugoslavije i privredne politike jugoslavenske buržoazije. — Da bih pregledno prikazala porast tih suprotnosti, orijentirala sam se na istraživanje nekoliko ključnih točaka, koje držim da su kapitalno važne za osvjetljavanje društvenog fenomena grada

³³ Valentić, n. dj., 17.

³⁴ M. Valentić, Literatura o Hrvatima u Gradišću, Donjoj Austriji i Slovačkoj. Gradišćanski Hrvati od XVI st. do danas. Zagreb 1970, 80—109.

³⁵ D. Pavličević, Izbor iz bibliografije radova o Gradišćanskim Hrvatima, Časopis za suvremenu povijest 2, 1973, 205—223.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor

*IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE